

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk.,
**Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi
Konferencia — Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásából.**
Budapest, Gondolat Kiadó, 2013. (564 lap)

2012. augusztus 30. és szeptember 1. között 17. alkalommal rendezték meg a magyar szociolingvisztika talán legfontosabb fórumát, az Élőnyelvi Konferenciát, melynek most már kiadott konferenciakötetét is kezébe veheti a nyelvészet iránt érdeklődő olvasó. 25 évvel az első Élőnyelvi Konferencia megrendezése után a kötet szerkesztői is fontosnak érezték egy rövid visszatekintést az előzményekre, mely az előszóban kapott helyet. Az első konferenciát 1988-ban Budapesten tartották Kontra Miklós kezdeményezésére, amely előbb évente, később kétfévente került megrendezésre. Az 1998-as bécsi konferenciát követően a szervezés és lebonyolítás feladatait már nem az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya látja el, hanem mindig egy-egy önként jelentkező intézmény vállalja magára. A 2012-ben Szegeden megtartott konferencia rendezői a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, valamint Magyar Nyelvészeti Tanszéke voltak.

Negyedszázados története során az Élőnyelvi Konferenciák előadóinak és témáinak összetétele is változott: a kezdetben csak a magyarországi és a határon túli magyar nyelvű szociolingvisztikának teret adó tudományos találkozók immár a finnugor nyelvekre vonatkozó szociolingvisztikai kutatások eredményeinek, elméleteinek bemutatására is lehetőséget kíván nyújtani. A konferencia 96 regisztrált résztvevője közül 51-en nyújtották be kéziratukat, melyekből gondos lektorálás után végül 33 jelenhetett meg 2013-ban az *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában* című kötetben.

A 17. Élőnyelvi Konferencia központi témája a Nyelvszemlélet, elmélet és módszerek az élőnyelvi kutatásokban címet kapta, mivel szervezői — jogosan — fontosnak ítélték feltárni, hogy egyrészt milyen elméleti alapokon állnak a jelenleg is zajló empirikus kutatások, másrészt van-e egy egységes szemléleti alap

és kutatómódszertan, mellyel a magyar nyelvű szociolingvisztika művelői élnek. A közös elméleti alapvetéssel ugyanis sok tekintetben a mai napig adós maradt a magyar nyelvű szociolingvisztika. Ahhoz azonban, hogy igazán koherens, jól felépített, egységes szemléletű, megalapozott kutatásokat végezhesen bármely tudományterület, elengedhetetlen a megfelelő mélységű elméleti megalapozás. Így válik elkerülhetetlenné a nyelvfilozófiai állásfoglalás mellett számos elméleti kérdés és a hozzájuk tartozó empirikus vizsgálat módszertani egységesítése.

A kötetben megjelent előadások témájukat tekintve sokszínűek, implicit vagy expliciten kimondott elméleti alapvetéseik azonban több esetben is mély eltéréseket mutatnak. Ennek okát talán abban lelhetjük fel, hogy a magyarországi nyelvtudományban jelenleg nincs arról konszenzus, hogy mit is nevezünk pontosan szociolingvisztikának — mint ahogy erre tanulmányában Németh Miklós is felhívja a figyelmünket (309–310). Az előadások egy része a szociolingvisztikára mint társadalmi nyelvészetre tekint (hogyan beszélnek a társadalmilag meghatározott réteghez tartozó emberek), míg más írások társasnyelvészetet értenek rajta (azaz arra koncentrálnak, hogy hogyan beszélnek az evolúciós meghatározottságuknál fogva társas lényként létező, társas közegben élő emberek). Az előbbi csoportba sorolható például Fóris Ágota szaknyelvi vizsgálatokkal foglalkozó tanulmánya, Gy. Bazsika Enikő írása a nyelvjárási beszélők nyelvi változásokról való tudásáról vagy Heltai Borbála Éváié egy magyarországi falu őslakosainak és migránsainak nyelvi változásairól. Ezzel szemben társasnyelvészeti szemléletű háttérrel jelez például Sándor Klára plenáris előadása s ehhez szorosan kapcsolódva Fehér Krisztina munkája, ebbe az irányba mutat továbbá Németh Miklós dolgozata, valamint a Szlang és szociolingvisztika műhely tanulmányai is.

A 17. Élőnyelvi Konferencia tehát olyan kérdések tisztázására jött létre, mint például: Mit nevezünk, mit nevezhetünk szociolingvisztikának? Milyen módszereket alkalmazhat a tudományosság jegyében az élőnyelvvvel foglalkozó kutató? A nyelvi ideológiák és a különböző attitűdvizsgálatok mit adhatnak hozzá a szociolingvisztikai kutatásokhoz? Hogyan támogatják meg az élőnyelvi vizsgálatok a nyelvpolitikai döntéseket? Miért van létjogosultsága a szlangkutatásnak? Van-e történeti szociolingvisztika, vagy a szociolingvisztika eleve csak és kizárólag történeti lehet (s így jelzője értelmét veszti)?

A kötetet a két plenáris előadás nyitja. Elsőként Cseresnyési László értekezik az élőnyelvi vizsgálódások helyéről és jogosultságáról a nyelvtudományon belül. Meglátása szerint az alkalmazott nyelvészetek és a szociolingvisztika erősen kirekesztett helyzetben vannak a magyarországi nyelvészetben, majd egy esettanulmányban mutatja be pragmatikai szabályok létjogosultságán keresztül az élőnyelvi kutatások fontosságát. Cseresnyési szerint a pragmatika szabályai soha

nem lehetnek esetlegesek, sokkal inkább általánosak és rendszeresek (24), s két csoportra bontja őket: a konvencionális implikatúrákra és az explikatúrákra. Utóbbiakat „alapértelmezett helyzetben automatikusan” érvényesnek tekinthetjük (24; a kiemelést töröltem: V. V.). Feltehetjük azonban a kérdést: mi tesz egy helyzetet alapértelmezetté; biztos, hogy mindenkinek alapértelmezett lesz az adott helyzet?

A társas konszenzus, a statisztikailag gyakori ilyen használat mutat az „alapértelmezettség” felé, ami azonban más társas közeg más gyakorisági mintái mellett már nem feltétlenül jelenti ugyanazt, s így pragmatikai szabály helyett legfeljebb mintáról beszélhetünk. Ezzel áll összhangban a tanulmány által hangsúlyozott kontextus fontossága is. Cseresnyési tulajdonképpen azt emeli ki, hogy a beszélt nyelv szabályszerűségei — amik a *szabály* elnevezés helyett *minta*-ként említve sem lennének kevésbé jelentősek — nem pusztán a véletlennek köszönhetőek, hanem vizsgálatra érdemes anyagok, melyek elvezethetnek minket egy teljes grammatika megírásához.

Sándor Klára tanulmánya ezután olyan kérdésekre keresi a választ, mint hogy mit nevezhetünk evolúciós nyelvészetnek, és miért hiányzik e fogalom meghatározásából mindaz, amit a jelenleg zajló nyelvi változások vizsgálata hozzátehetne. Az írás azt járja körül, hogy a nyelvi változások elméleti kereteinek kialakítása elsikkad, ha a szociolingvisztika nem nyúlik vissza a kiindulópontig, s adja hozzá saját vizsgálatainak eredményeihez az evolúciós nyelvészet és más kognitív tudományok eredményeit. Ha pedig az elméleti megalapozottság kifejtetlen, akkor más tudományágak képviselői is kevésbé tudják hasznosítani a felhalmozott tudást, mivel az elméleti következtetések könnyebben felhasználhatók, mint az esettanulmányok sokasága (36). Bár a szociolingvisztika az induktív megközelítést részesíti előnyben, ez nem ok arra, hogy a rengeteg empirikus adat birtokában ne fogalmazzon meg összefüggő elméleteket (42).

A variacionista szociolingvisztika és az evolúciós nyelvészet tulajdonképpen abban a kérdésben fonódik össze, hogy adaptív-e a nyelv változása és változatosága, s ezt a kérdést vizsgálja meg részletesebben Sándor Klára tanulmánya több olyan szerzőt is felsorolva, akik evolucionista nyelvelméleti keret megteremtésére törekedtek. A plenáris előadás végül annak a kiemelésével zárul, hogy a szociolingvisztika mely megállapításai kiaknázatlanok még a nyelv evolúciós vizsgálatának szempontjából. Ezek közül is hangsúlyozza azt, hogy a nyelvi változások csak a nyelv kettős (társas és kognitív) beágyazottsága által megteremtett összefüggések keretében értelmezhetők igazán, s ezért a szociolingvisztika elméleti eredményei is nélkülözhetetlenek az empirikus adatokkal való megtagogatás mellett.

A két témakijelölő tanulmány tehát a szociolingvisztika és a nyelvelmélet, illetve a szociolingvisztika és a nyelvszemlélet kapcsolata köré szerveződik. A további tanulmányok célja is elméleti vagy módszertani alapvetések megfogalma-

zása lett volna, ám ennek a szerzők nem minden esetben tettek maradéktalanul eleget.

A szervezők által szorgalmazott elméleti alapvetések feltárását a legteljesebben talán Fehér Krisztina innatizmussal foglalkozó előadása valósítja meg, amelyben a szerző ezt az eredendően pszicholingvisztikai témát új, szociolingvisztikai szempontból is releváns megvilágításba helyezi, s a nyelvelsajátítás folyamatán keresztül számos kísérlet eredményeivel megtámogatva tárja fel, hogy miért nem állja meg a helyét társasnyelvészeti szempontból — és általában a nyelvtudományéból sem — az innát nyelvszemlélet. Fehér Krisztina azon túl, hogy koherens és komplex elméleti keretet vázol fel, ezen elmélet további hasznosíthatóságát is kiemeli: „Az, hogy a két tudományág [ti. a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika; V. V.] »saját« problémák helyett közös kérdéseket boncolgat, kulcsot adhat mindkét terület módszertanának fejlesztéséhez, és az elméletek kusza halmazából egy egészen koherens diszciplínát teremthet” (155).

A plenáris előadások által kijelölt úton haladva kérdezett rá Németh Miklós tanulmánya arra — már a konferencián is élénk véleménycserét kiváltva —, hogy mit nevezhetünk *történeti szociolingvisztiká*-nak, legitimnek tekinthető-e a *történeti* jelző, s milyen adalékokkal szolgálhatnak a történeti adatok az élőnyelvi kutatások számára. Véleménye szerint a történeti szociolingvisztika tudománya, bár írásos adatokat vizsgál, azokból mégis sok esetben következtetni lehet a beszélők nyelvére, s ezáltal a lezajlott grammatikai változásokra. Németh elismeri azt, hogy az így kapott információk reprezentativitása nem teljes körű, csak az írástudó társadalmi rétegek nyelvére utalhat, ugyanakkor egy hangtörténeti esettanulmánnyal kívánja szemléltetni elmélete és hozzátartozó módszertana létjogosultságát.

A már említett Szleng és szociolingvisztika műhely írásai a többi műhely tanulmányaival ellentétben nem kaptak külön blokkot, mivel csupán két írás érkezett be, melyek a szleng vizsgálatának létjogosultságához szolgáltatnak elméleti és empirikus adalékokat egyaránt. Kis Tamás tanulmánya a szleng stigmatizáltságának vizsgálatától eljut a szlengig mint „nyelvesszenciáig”, kiemelve, hogy „a szleng az egyik legfontosabb az ember mint társas lény nyelvi eszközei, verbális kommunikációs módjai közül” (250). Szabó Dávid írása pedig ezt támogatja meg egy módszertani kérdéseket felvonultató esettanulmánnyal a franciaországi és a magyar diákszlengről.

A kötetben saját fejezetet kaptak a Nyelvi változók, nyelvhasználat, térbeliség műhely tanulmányai, amelyek nyelvjárási jelenségek, nyelvi változatok térbeli elhelyezkedésére koncentrálnak, kiemelve a készülő Új magyar nyelvjárási atlasz munkálatait. Az Uráli nyelvek — szociolingvisztikai elméletek és módszer műhely pedig a 15. Élőnyelvi Konferencia hagyományteremtő tevékenységére építve a komi-permják és udmurt nyelvek vizsgálatára, helyzetére, nyelvpolitikai kérdésekre koncentrálnak.

A már említett témák mellett a nyelvi ideológiákhoz kapcsolódó attitűdök vizsgálata, valamint a nyelv és az identitás összefüggései is több tanulmányban helyet kaptak a kötetben. Bilász Boglárka szlovákiai középiskolások nyelvi ideológiákkal kapcsolatos attitűdjének vizsgálatáról értekezik, Schirm Anita a diskurzusjelölők stigmatizáltságáról ír, míg Szabó Tamás Péter általános iskolás diákok és tanáraik nyelvi szabályokhoz való viszonyát vizsgálja adatértelmezési problémák középpontba helyezésével. Szabó tanulmánya egy olyan, hazánkban egyelőre még csak szűk körben alkalmazott eljárás mellett érvel, mely a szociál-konstruktivista pedagógia eredendően természettudományos módszereit adaptálja anyanyelv-pedagógiai vizsgálódásokra. Általános iskolások körében végzett vizsgálata bemutatja, hogy már kisiskolás gyerekek nyelvi produkciója is vizsgálható, belőlük diskurzív rutinok, metanyelvi stratégiák tárhatók fel.

Bokor Julianna siket szülők halló gyermekeinek identitását, Borbély Anna tanulmánya pedig magyarországi románok identitásképzését veszi górcső alá. Misad Katalin a szaknyelvek szétfejlődését vizsgálja nyelvpolitikai szemszögből, Molnár Anita pedig a határon túli (esettanulmányában egész pontosan a beregszászi) magyarok asszimilálódásának ellenszereként hangsúlyozza a már az óvodai nevelésben elkezdett magyar nyelvű, a nemzeti hagyományokra is alapozó oktatást.

Az Élőnyelvi Konferenciák, de akár a magyar szociolingvisztika atyjának is nevezhető Kontra Miklós tanulmánya témáját tekintve némileg kilóg a kötet többi darabja közül, ugyanis nem valamilyen nyelvi jelenségre vagy elméleti kérdésre hívja fel a figyelmet, felvetett témája azonban nem kevésbé fontos. Egy jól kezelt nyelvészeti archívum létrehozását sürgeti, hogy a már felhalmozott hatalmas mennyiségű adat ne romoljon tovább, s az ezután gyűjtött hanganyagok is hosszán fennmaradhassanak a nyelvstudomány szolgálatában.

A kötet tanulmányai számos érdekes és értékes vizsgálatot, esettanulmányt felvonultatnak, az olvasónak azonban több esetben is hiányérzete marad. Sok tanulmány szerzője elmulasztja ugyanis a következtetések levonását, a disszeminációs lehetőségek felmutatását. Ami a konferencia célkitűzését illeti, a címben szereplő *e m p í r i a* még mindig jóval nagyobb súllyal képviselteti magát, mint az *e l m é l e t*, azonban elmondhatjuk, hogy az elméletalkotásra való felhívás sem volt haszontalan, ösztönző ereje pedig bizonyára a konferencia elmúltával is kifejtheti hatását.

VERÉCZE VIKTÓRIA